

## Sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű\*

### Beszélgetés a százéves Hazay Lujzával

*Az akkori baloldali politikai mozgásokról, mint amilyen a szociáldemokrata párt, volt valami közvetlen tapasztalatod?*

Annyit tudtam, hogy a papámhoz minden hónapban egyszer jött valaki, és nem tudom hány forintot adott minden hónapban, ami számunkra „szörnyű anyagi csapást” jelentett. Az a valaki kommunista lehetett, de a papám ezt nem mondta, noha én nagyon zajongtam, hogy én is akarok! És adtam a kis fizetésemből tíz forintot vagy valami akkora összeget mindig, amikor az illető beállított. De érdekes, mondom, nem tudtam, ki ez tulajdonképpen. Csak azt tudtam, hogy a papa kikkel politizált. Szakasitsot ismerte, mert az utolsó hónapokban ő tudott még szerezni a *Népszavának* papírt. Azt hiszem, ő ennél balrább állt akkor, mert az a valaki, akinek adott pénzt havonta, az nem népszavás volt, nem Szakasits-os volt, hanem ennél komolyabb lehetett. A dolgok nem voltak olyan világosak meg olyan egyértelműek. Aztán drága pénzt fizetett szegénykém.

57

*Merthogy őt is meghurcolták?*

Várjunk csak! Őt nem meghurcolták, sőt, fordítva lett, mert ő Szakasitsékkal továbbra is jó viszonyban volt. A felszabadulás után a szociáldemokratáknál voltak ilyen értelmiségi értekezletek. És azokra eljárt a papám. Szakasits tudta, hogy ő szerzett papírt az utolsó időkben, amikor a *Népszavát* próbálták ellehetetleníteni, és a papám valahogy illegálisan szerzett papírt, hogy ki tudják a lapot adni. Úgyhogy aztán, mikor már át lehetett jutni Budáról Pestre, akkor a papám valami csónakossal átment ezekre az értelmiségi gyűlésekre, ahol a Szakasits egyszer elkezdte szekálni őt, a szó szoros értelmében – mert emlékszem, hogy mikor jött haza, akkor a mamámnak panaszkodott, hogy nem hagyják élni őt, nem hagyják élni. Azzal gyötörték, hogy Nógrád megyében az első főispán, egy bizonyos Balassa, szintén régi szociáldemokrata értelmiségi volt, már akkor a szociáldemokratáktól ki volt nevezve Balassagyarmaton főispánná. De gondoltak egy nagyot a szociáldemokraták, és elhatározták, hogy az övék lesz az országos főkapitány helye. Balassa egy nagyon értelmes és jó megjelenésű ember volt. Úgyhogy őt választották ki, és elkezdték a papámat szekálni, mondván, annyira

---

\* A beszélgetés első része előző számunkban jelent meg – a szerk.

szükségük van egy jogot végzett személyre, hogy erre a főispáni feladatra mindenáron meg akarják nyerni. De ő akkor már pénzügyi főtanácsos volt a Pénzügyminisztériumban. Úgyhogy hallani se akart róla. Egyre jobban mondták, hogy de így, de úgy, hogy a végén aztán elvállalta. Kinevezték főispánnak, és egy Detra nevű roncsautóval költöznünk kellett. Lepra volt az ócska autó beceneve. Lent pedig nem volt semmi nagy úri helyzet, vagy bármi, úgyhogy én mentem le szegény apámmal, aki addigra már fejförcsökben szenvedett az idegességtől, mert nem beszélt soha korábban tömegek előtt. Hogy mondjon főispáni beszédeket? Egész bele volt szegény betegedve ebbe a dologba. Egy nagyon rendes, régi vágású állami hivatalnok volt, húsz éve, az egyetem elvégzése óta. Azok általában nem úgy gondolkodtak, hogy na most ihaj-csuhaj, gyerekek, végre egy kis ez-az-amaz, hanem koldusok voltunk majdhogynem az állami tisztviselőség hosszú ideje alatt. Na, mindegy, lementünk oda, és elfoglalta az épületet, és ő lett a főispán. De nem tudták a beosztottai, hogy milyen egy főispán. Emlékszem, egyszer dübörgött a padlásra valami. Nem tudta, hogy mi az. Behívta a Hajdú intézőt, és mondja neki: „Pista bácsi, mi akar lenni ez a dörgés ott fenn?” Mire az, hogy főispán úr... Vagy elvtárs? Már nem tudom, hogy elvtárs volt-e, vagy mi, szóval hogy leszedték a közúti almákat, és azokat fölviszik a padlásra. Hogy kerülnek a közúti almák a padlásra? Azt mondja, azért, mert mindig fölviszik a főispán úrnak meg a főjegyző úrnak az almát a padlásra. Azt mondja apám, azonnal vigyék le innen a közúti munkásoknak, akik leszedték. Aztán amikor már kezdték megszokni, hogy a papa milyen természetű, még egyszer előfordult, hogy egy zsák liszt volt az ajtó elé lerakva. Amikor megtudta, hogy a lisztes nem tudom micsodának az ajándéka akar ez lenni, akkor körülbelül olyat mondott, hogy vigyék a zsákokat, és legszívesebben elvitetném ezt a zsákos pofát is. Ám akkor kiderült, hogy az meg a nem tudom kinek a testvére, valami megyei úrnak, és meg voltak szokva már, hogy a lisztből is kell adni. Ilyen kisstílű ügyek voltak, alma, liszt, ez-az. Na, úgyhogy aztán megszokták, hogy slussz-passz. Több szállítmány már nem érkezett, de kiderült, hogy ennek a malmosnak, aki küldte a lisztet, az Államvédelmi Hatóság vezetője volt a testvére. A papámat nem zavarták az ilyen kis apróságok, de mindenesetre szórakoztató volt, hogy el akarta vitetni az illetőt, és kiderült, hogy annak a bátyja az ÁVO-nál van...

Közben egy vasunk nem volt. Kapta az apám az ötödik fizetési osztálynak járó fizetést, mert az volt, és semmi mást. Nélkülöztek majdhogynem. Én csak annyit tudtam, hogy olyan kevés mindegyik fizetési osztály pénze, hogy komolyabb életvitelre az nem alkalmas. A kaszthoz tartozóknak rendszerint már azért volt valamijük valahonnan. A szülőktől, vagy egy kis örökség, de nálunk nem volt semmiféle örökség, úgyhogy azt kellett beosztani hónapról hónapra. Ráadásul én itt maradtam Pesten, az egyetemen, és volt az a kis könyvtárosi állásom. Felesben fizettük apámmal a budapesti lakbért. Úgyhogy néha jó nagyokat nélkülöztem. Emlékszem, egy megható dologra, amikor valaki egyszer egy parizeres zsömlét hozott nekem.

Melyik szülőd természete állt közelebb hozzád?

Ez azért nem válaszolható meg könnyen, mert más lehetőségeik voltak. De emberileg mindkettő nagyon érdekes egyén volt. Anyám egy óriási karrier lehetősége előtt állt. Ezt adta fel, amikor hozzáment apámhoz. Apám meg... nem nagyon vannak ilyen figurák, hogy ilyen nagy ember, és mégis majd éhen hal közben.

*Gondolom, nem minden főispán és nem minden új vezető volt ilyen puritán.*

Nem, persze. Bár ez a Balassa is, aki az elődje volt, és aztán országos főkapitány lett, ilyen volt. Rendszeresen visszajártak oda Balassagyarmatra, mert már sok ismerősük, barátjuk volt, és akkor mindig nálunk rakták le a holmijukat.

*Mi lett később velük?*

Huhú... Börtön! Balassa sokáig országos főkapitány volt. Az is ilyen régebbi fajta ember volt, szóval nem a lopós, és ráadásul szociáldemokrata. Zsidó volt a felesége, nagyon jó családból. Két gyerekük volt. Az egyik, a fiú mindenáron katona akart lenni. Balassa hiába volt altábornagy, nagyon nem szerette a katonákat, nagyon nem akarta, hogy a gyerekek katonák legyenek. Így aztán elhatározták egy szép napon, hogy elviszik a fiúcskát egy olyan filmre, ahol valami nagy öldöklések, harcok vannak, hátha az a kölyök egy kicsikét kijózanodik, és mégsem akar katona lenni. Kijöttek a moziból – a gyerek eléggé meg volt szeppenve –, és mondja neki az apja: Na, mondd csak fiacskám, még mindig katona akarsz lenni? Erre azt mondta: Szeretnék, de sajnos nem akarok. Sokat neveltünk akkoriban ezen, hogy na, így sikerült lebeszélni a gyermeket az altábornagy apának a katonaságról. Jól bezárták a Balassát is. Le voltak ültetve a szociáldemokraták, emlékszem, szegény Szalai Sanyi, egyetemi professzorom is így járt.

59

*Párttag is volt édesapád?*

Az értelmiségi, ügynevezett szakosztály-értekezletekre eljárt. De nem volt párttag akkor. Amikor főispán lett, akkor szociáldemokrataként lett az. Mert ugye az elődje is szociáldemokrata volt, Balassa Gyula, akiből országos főkapitány lett, és azért lett üres a helye, azért kellett az apámnak odamenni. Aztán, amikor az utolsó főispánsága volt, és amikor ez véget ért, akkor lett a tanácsi átállás. Vége a megyének, nincs többé főispán, tanács van. Ugye, jogi doktor volt, úgyhogy nagyon értett a közigazgatáshoz, és ahol főispán lett, ott nem uraskodott, hanem nagyon is szociáldemokrata volt, egy baloldali ember, aki jót akart csinálni az emberiségnek. Katasztrófának tartotta, hogy behajszolták ebbe a pozícióba.

Erre az időre esik az egyesülés a szociáldemokrácia és a kommunista párt között. Apámnak megkegyelmeztek, nem akarták tönkretenni, hogy most kidobják, és viszontlátásra, hanem átkerült előbb Fejér megyei főispánnak. Fejér megyében volt egy kis élményem. Akkor még egyetemista voltam. Nem

laktam ott, de néha hétvégén lementem haza, a szüleimhez. És emlékszem, hogy az alispán feleségével meg a lányával mentem valami boltba, ott Fejér megyében, és valami olyat kezdtek beszélni, hogy zsidó boltba nem mennek be. Képzeld el, hogy 49-ben még ilyet mondott az alispán családtagja! Nem álltam aztán szóba velük, és borzalmasan érintett, hogy még 49-ben is itt tartunk.

*Tehát a főispán szociáldemokrata volt, az alispán meg...?*

60 Az alispán meg valami polgári pártból való. Legvégül egy kis bihari főispánság után apámat fölhozták a Belügyminisztériumba, és mit tesz Isten, a tűzrendészeti osztály vezetője lett. Azonnal belevetette magát a tűzrendészeti szakmába, hogy milyen tűzoltóautók vannak, meg a tűzoltóság hogy áll föl, meg milyen rendszere van az egésznek. Szóval mint egy jó közigazgatási szakember, akinek, ha azt mondják, hogy tűzoltósági osztály, akkor betanulja a tűzoltóságot és az egész tűzoltórendszert. Hálások lehettek neki, mert Svájcból hozatott be tűzoltóautót, meg fecskendőt, meg anyám tyúkját, mindent, amire szükség volt. De akkor már ki volt szemelve arra, hogy teljesen kikészítik. Apránként. Egyre lejjebb tették: kis szobába, sötét irodába. Volt akkor egy Béres Hanzi nevű híres belügyi főosztályvezető, akivel napközben találkoztunk. Úgy tűnt, hogy valami nagyra készülődnek a belügyben. Megbeszélték, hogy szerveznek egy értekezletet, amin mindent eldöntenek. Apám azt mondta nekünk, hogy aznap talán nagyon későn jön haza. Anyám azt felelte, hogy jól van, de mi ketten, mármint hogy én meg ő, mi lemegyünk oda az Andrássy útra az épülethez, és a padon megvárjuk. A papám mondta, hogy na jól van, amikor vége van az egésznek, akkor majd együtt hazamegyünk. Nem lett vége hamar ennek a valaminek. Már éjfél volt, és még mindig nem került sor a papám kihívására, mi meg ott a padon nyugodtan vártunk még éjfélkor is. Képzeld el, úgy tizenkettő táján föl szólalt egy fiatal ember, szándéka szerint a védelmében. Azt mondta, úgy tudom, hogy a fiataloknak példaképet kell választaniuk maguknak. Azt akarta mondani, hogy a Hazay elvtársat választja mintaképnek, de már nem tudta, hogy hogyan fejezze be a mondatot. Nagyon makogott. A lényeg az, hogy úgy éjfél felé végre az apámat föl szólították, hogy vigye ki a tagkönyvét. Letette az asztalra, és kijöhetett. Éjfélkor döngő lépteket hallottunk, ahogy a papám jön a lépcsőházból. A kapu fölnyílik, ő megjelenik éjfélkor azzal, hogy leadta a tagkönyvét, és befejezte áldásos munkásságát. Szépen mentünk haza szóltanul. Így lett vége a nagy politikai pályájának. Nagyon rendes ember volt, és tehetséges. Egy másik világé volt. Ő volt a családjából az egyetlen baloldali. Még ma is, ha arra járok autóbusszal, és az Andrássy úti fák alatt azokat a padokat meglátom, eszembe jut, hogy ott, azon a helyen várakoztunk úgy hat-nyolc óra hosszat a mamával.

Szegény apám félreállítása után kitört a tanácsrendszer. A háború utáni években, emlékszem, a munkahelyen mindennapos pártgyűlések voltak, és ki akarták egymást dobálni a pártból. 49-et írtunk. Állati vallatás és vádas-

kodás volt, és mindenkire mondtak rosszat, szóval nagy csetepaté volt. A lényeg az, hogy engem is megtámadtak, de aztán óriási védelemben is lett részem. Fájdalomdíjul, hogy velem ezt merték csinálni, én lettem az, akinek minden este föl kellett ülnie a pódiumra, hogy kézzel – mert nem tudtam gyorsítani – írjak le mindent, ami ott szóba kerül. Ezt másnapra át kellett gépelni, amit szintén nem tudtam jól, de elvárták, hogy meglegyen a jegyzőkönyve ennek az egész szörnyűségnek, ami ott folyt. Na, hát egyszer így gépeltem az előző napi dolgokat, és éreztem, hogy valaki áll ott mögöttem. Hátranéztem, hát a kis Krassó állt ott. Te mit csinálsz itt, kérdeztem. Azt mondja, a nagy Krassóról volt szó tegnap, és meg szeretném nézni, miket linkeltek össze itt. Mondtam neki, hogy mindjárt kapsz egyet. Elkergettem onnan. A kis Krassót jól ismertem. Egy nagypofájú srác volt, és politikailag, azt hiszem, mindig mindenben az élen volt, amikor már az új idők szelei fújtak, de aztán, azt hiszem, ő is kiment.

*Nem. A bátyja ment ki Londonba, ahol a nyolcvanas évek végén véletlenül magára gyűjtotta a lakását. Gyurit, némi huzavona után – mert addigra a demokratikus ellenzék egyik legismertebb figurája lett, és nyíltan bírálta a rendszert – kiengedték, de a nagy Krassó halála után nem akarták, hogy hazajöjjen. Mindig a maga útját járta, örök ellenzékiként a munkások és kisemberek pártján állt. Nem sokkal a rendszerváltás után bekövetkezett haláláig. Emlékszem, ellenezte az első szabad választást is, mert úgy vélte, elvtelen kompromisszum eredménye lett ez, és nem hitt abban, hogy bármi jó következne. Én akkor ismerkedtem meg vele, amikor a bátyját a hetvenes évek közepén először hazaengedték. Talán 76-ban lehetett ez. Tőlünk akkor vették el rendőri erőszakkal a kispesti kápolnáinkat. Ellenzéki barátainak eszükbe jutott, hogy el kellene hívni a nagy Krassót is a lezárás miatti demonstrációra, de végül csak a kis Krassó jött el, akinek felcsillant a szeme, hallva, hogy a rendőrök is kint lesznek. Valóban így is lett. Az épülettömböt körbeállták hasábrádióikkal a rendőrök, mi elkezdtük a bezárt ajtó előtt az istentiszteletet, amikor a mindenről kicsit elmaradó, mert későn kelő Krassó berobogott, és elővette sárga válltáskájából a fényképezőgépét. Gondnokom is elhozta a magáét, arra az esetre, ha bármi történne. Most meg volt győződve róla, hogy íme itt a rendőrség fotósa. És elkezdte Gyurit fényképezni. Ő viszont arra a meggyőződésre jutott, hogy a gondnokom lehet a rendőrség fotósa, és viszont lövöldözni kezdett. A két férfi egymást kergette az udvaron, én pedig nem hagyhattam abba a prédikációt, hogy rájuk szóljak, csak a végén fedtem fel a valóságot. Ekkor kiderült, hogy mindketten elfelejtették tovább tekerni a filmet, és mind a két gépben az összes felvétel egyetlen kockára tömörült.*

*Gyuri minden jelentős eseménynél ott volt, ki ne emlékezne arra, hogy az ötödik kerületben hogyan cserélgette le állhatatos szorgalommal a Münnich Ferenc utca táblát, vagy miként osztott zsíros kenyeret a csepeli gyár kapujában. Egyszer éppen a Fő utcában vonultak fel a fiatalok – Gyuri itt lakott akkor –, s a romániai események kapcsán „Brassót, Brassót” kiabáltak. Gyuri, aki a börtönben elszenvedett bántalmazások miatt nagyothallott az egyik fülére, hallja, amint a tömeg mintha azt ordítaná, hogy Krassó-Krassó.*

Jópofa.

*Azonnal beugrott a nadrágjába, lerohant az utcára, hogy a tüntetők élére álljon, és akkor derült ki a számára, hogy...*

...semmi ünneplés.

*Semmi ünneplés, mert ugye nem Krassót, hanem Brassót kiabáltak. De ott kint Londonban kijött elém a repülőtérrre, és becipelt a BBC székházába, hogy ötven font ellenében áztathassam egy kicsit a rendszert. Vagy másfél órán át zötykölődtünk a metróval. Ó közben elaludt, reméltem, hogy a megfelelő állomáson fel fog ébredni. Így is lett. Felszabadultan beszélhettem arról a rádióban, hogy mi van Magyarországon. Egy magyar származású riporternek elmondtam, hogy mi az, ami bánt, rossz és elviselhetetlen. Utána Gyuri visszakísért a repülőtérrre. Megint a végtelenül hosszú metróút. Kicsit kétségbeesetten láttam, hogy közeledik a repülő indulásának az ideje, és még sehol a reptér. Gyuri egyáltalán nem izgult, nagyon kedélyesen rá akart beszélni, hogy maradjak kint.*

Na még más se hiányzott volna!

62 *Mondtam, hogy nem lehet, mert ott volt velem a feleségem is meg egy idős kolléganőm. Türelmetlenül vártak már, mert ugyan kilenc óra késéssel indult volna a gép, de közben szóltak, hogy mégis sikerült előbbre hozni a felszállást, és én nem voltam sehol. Ráadásul valaki rám bízott egy hegedűt, ami egy régi birkabéllel felhúrozott muzeális darab volt. Az illető azt gondolta, hogy minden magyar egyben cigány is, hoztam haza ezt a hangszert, és adjam egy roma muzikusnak. Én Évánál, a feleségemnél hagytam, míg elmentünk Gyurival hazaárulni, s mikor visszaértem, egy tökéletesen üres repülőtérs csarnok közepén ült egy rendkívül feldúlt asszony egy muzeális hegedűvel.*

Szegénykéim, de még el tudtatok menni?

*Igen, az utolsó pillanatban beszállhattunk, ahol már ott szorongott idős kolléganőm, aki rettenetesen félt, hogy kint rekedünk. De a végén, a rendszer utolsó gazdája nagy bánatára Gyuri is hazakerült, s mindenben, ami a szocializmus lebontásához vezetett, aktívan részt vett. Csodálatos ember volt. Göncz Árpád búcsúztatta a temetésén, és akaratának megfelelően én végeztem a ceremóniát.*

\*

Boldog vagyok, hogy akkoriban megismerhettem Szalai Sándort is. Abszolút felszabadult lélek volt, és abszolút szociáldemokrata. Emlékszem a napra, amikor bekerültem az intézetbe valahogy nagy szerencsémre. Ugyanis az történt, hogy engem küldtek át egyszer a Szociológiai Intézetbe. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnál önkénteskedtem akkor, pedig akkor még

nem tudtam oroszul, csak egy fiatal aktivista voltam. Kezdetben plakátokat kellett kiragasztani, meg ilyesmi. Na, lényeg az, hogy akkor elkezdtem oroszul tanulni, utána pedig rettenetes nehéz munkákat csináltam. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság az Esterházy utcában volt, egy nagyon nagy, előkelő kastélyban. Ömlöttek be az adomány könyvek, orosz könyvek meg mindenfélék, és azokat szét kellett válogatni. Én csak németül tudtam, mert az iskolában azt tanultam. De nem estem kétségbe, és a bezúduló könyveket kétféle szótárral próbáltam elválasztani. Bevittek a Szabó Ervin könyvtárba is, hogy három nap alatt tanuljak ki könyvtárosnak. Nekiláttam. Adtak egy könyvet is, egy híres szakkönyvet arról, hogy miként kell katalogizálni a köteteket. Még ma is, ha azt a számot látom, hogy 576, akkor tudom, hogy mikrobiológia. Mert egyrészt természettudomány, azon belül biológia, ráadásul még mikrobiológia is. Viszonylag hamar elsajátítottam a könyvtárosságot, így szakképzettebb önkéntes segéderő lettem. Szinte magamtól tanultam meg oroszul. Egy árva szót sem beszéltem addig.

Egyszer volt valami ünnepély az egyetem és az MSZT (Magyar–Szovjet Társaság) között, és engem küldtek át. Szalai nagyon örült, amikor kezet fogtunk, hogy én vagyok a Magyar–Szovjettől. Kiderült, hogy ugye én már elsőéves egyetemista vagyok a Bölcsészkaron, és rettenetesen szerettem volna bejutni a Szociológiai Intézetbe. Úgyhogy arra mászkáltam, hogy hátha valaki beinvitál, de nem hívott be senki. De most, amikor a Magyar–Szovjet Társaság megbízottjaként akartam köszönteni Szalait, azt mondja: maga miért nincs nálunk benn az intézetben, ha maga szociológia szakos? Mondom, szeretnék. Azt mondja, hát jöjjön. Így kerültem be a Szociológiai Intézetbe, ami az államom volt, de ugyanakkor még filozófia szakos is voltam. Egy papi professzor tanított. Emlékszem, hogy amikor már benn voltam az intézetben, egyszer a Szalaival – aki régi-régi szociáldemokrata volt – mentem együtt le a lépcsőn. És akkor ilyen kis nyávogó hangon megkérdeztem, hogy professzor úr miért nem inkább a kommunista pártban van? Így rám nézett, és azt mondja: „Megbolondult, fiam?” És ezzel el volt intézve. Szó nem esett róla többé. Nagyon nagy szociáldemokrata volt, belső ember a pártban. Akkor még eléggé szabad dolgok folytak egy egyetemi társalgóban. Később be lett zárva egypárszor.

*Mármint Szalai, a szociáldemokratsága miatt?*

Persze, főleg azért. Akkor már demonstrátor lettem. Ott maradtam az intézetben, amikor kidobták a professzort. Nekem kellett mindent csinálni nélküle. Nagyon érdekes korszak volt ez, amikor a kommunisták meg a szociáldemokraták egymással csatáztak. Az első kormányban még elfogadhatóan mentek a dolgok. Erdeinek jelent meg erről egy könyve. Az ő leírásából tudjuk az első kormány megalakulása körüli dolgokat, miként jött össze az első debreceni kormány, hogyan mentek át Szegedről oda. Ott kezdtek gyülekezni a baloldali meg szociáldemokrata emberek. Erdei leírta például azt is, hogy volt egy püspökszerű valaki, akinek nagyon-nagy tisztsége volt, talán Balogh páternek hívták. Nagyon kövér ember volt, és mikor át akarták vinni a kormányba, a teherautóra föltettek egy karosszékét, és arra rakták föl

nagy ügyel-bajjal ezt a bácsit. Erdeivel azért kerültem kapcsolatba, mert mondtam neki, amikor elolvastam a cikkét, hogy nem akarna-e bővebben foglalkozni ezzel a korszakkal. Teljesen el volt ragadtatva. Szerződést kötöttünk. Mindenfélét mesélt akkor már nekem, politikai dolgokat, na és a lényeg az, hogy szegénykém bement a Kút völgyibe, mert nagyon beteg lett – ez úgy 71 tájékán lehetett –, és amikor hívtam telefonon, és kérdeztem, hogy hol tart a könyvben, mert hát lassan le kéne adni, így-úgy. Azt mondta, ha nem akar megölni engem, akkor ne sürgessen! Ne sürgessen, mert bent vagyok a Kút völgyben. De aztán annyira benn volt, hogy kicsit később meg is halt. A könyvét mégis összehoztam. Emberfeletti nehézségekkel, de mégis megjelentettem.

Meg akartam még valamit mutatni neked. Ez a könyv volt az egyik első, amiben megengedték nekem, hogy szerkesztőként szerepeljek. Képzeld el, milyen volt, amikor már kiírhatták, hogy szerkesztő vagyok, és nem „csak” fordító. Nézz ide, mit agyaltam ki az első munkámnál! Ötven nőnek küldtem ki levelet, hogy mondják el a véleményüket a női munkáról és a nők helyzetéről. Sokan visszaírtak. Parasztasszonyok is. Persze én minden rétegnek küldtem, nem csak ennek vagy csak annak, hanem parasztoktól kezdve mindenkit beválogattam, a levélírókat, akik szentségeltek nagyon, hogy a nőknek milyen a helyzete. Na, és ez volt az első könyv, amit én szerkeszthettem. Addig csak fordító lehettem, mert én voltam az egyetlen ennél a vállalatnál, aki nem lépett vissza a kommunista pártba. Pedig én voltam a legrendesebb kommunista előtte. Ezek az asszonyok mind kézzel írott leveleket küldtek. Legalább ötven levelet kaptam vissza, amiben szitkozódtak, hogy milyen a nők helyzete. Egyszerűek és doktorált nők is voltak.

64

*Szalai jó előadó volt?*

Nagyon! Nagyon jó volt! Képes volt olyanra, hogy este hazament az intézetből, és egyetlen éjszaka alatt megírt egy Európa nem tudom milyen történetéről szóló előadást, de olyat, hogy az csuda. Sokan irigykedtek rá. Szociáldemokrata volt. De ezekben az időkben még voltak más pártok is. Azalatt volt ez a kis epizód – itt van róla egy sajtócédula –, amikor két intézet összeborítottak a Bölcsészkaron. Az egyik volt a szociológiai intézet. Ami nagyon jól működött. Óriási könyvtára volt.

*Nincs se dátum, se időpont.*

Csak az, hogy „most megy a Hazay Lujza elvtársnő az intézet átadásához”, mely most megy végbe.

*Akkor, azokban a percekben?*

Azokban a percekben. A filozófiai intézetnek adták át abban a percben a szociológiai intézetet csak úgy ajándékba. Nekem, a demonstrátornak küldték ki ezt a cédulát, hogy rohanjak hanyatt-homlok, mert most folyik ez a kis had-

művelet, hogy az intézetemet, ahol négy évig voltam tag, és aztán demonstrátor, ami csak azt jelentette, hogy mindent én csináltam, amit kellett: én vezényeltem az intézeti tagokat, hogy mit csináljanak, a szájukba én rágtam, hogy ezt kell, meg azt kell, meg amazt kell, tanulni, meg minden, szóval ezt most csapják a filozófiai intézethez, és ezután a Fogarasi lett az atyaúristen.

*És hol volt ekkor Szalai Sándor?*

Szalai állítólag akkor ájtott ehhez, de már ki volt dobva. De valahogy még meghívta őt ez a Fogarasi erre az átadásra, mert ott van benne, hogy a Szalai Sándorral együtt várnak engem. A két könyvtárat egybe kellett préselni. Ugye a filozófiai intézetnek is volt egy nagy könyvtára, meg a Szalai-féle intézetnek az óriási könyvtára. Szalai fölvette a Tudományos Akadémia főkönyvtárosát, és annak a segédjét. Maszekban, övelük lett összepréselve a két könyvtár. Tehát a szociológiai nagy könyvtár a filozófiai könyvtárral. És ezt én végigcsináltam úgy, hogy minden este legalább tíz óráig ott voltam benn, de én ingyen, azok pedig bérben dolgoztak ott.

*Ez hányban volt?*

50-ben.

*De miért félték a szociológiai intézettől?*

Hát azért, mert a Szalaié volt, és ő veszedelmes figurának számított a szociáldemokratásága miatt. Meg amúgy mindenki annak számított, hol ezért, hol mert rásütötték, hogy burzsoá. De az adott helyzetben Szalai a szociáldemokratásága miatt.

*Kik számítottak burzsoának?*

Mindenki, akinek a szüleje az meg az, meg az volt. De nagyon érdekes módon, ugye, például elég sok zsidó tag volt az intézetekben. És most utólag jutott eszembe, hogy tulajdonképpen soha senki nem szólt egy szót sem a náci német gyilkolásról. Emlékszem, hogy az egyik filozófiai intézeti tag, egy lány, egy egyetemista, ott valamit rendezgetett. Egyszer csak látom, hogy a karjára rá van egy szám tetoválva. Mellettünk állt egy másik, az is zsidó volt. Mondom nekik: hát ez mi? És akkor legyintettek, hogy semmi, nem mondták meg. Ez még 46-47-ben volt. Valahogy visszakerült, és bejutott már az intézetbe. Elég sokan voltak, akik nagy bajban voltak 45-ig, de a felszabadulás után bekerültek fiatalon az intézetbe, meg ide-oda. De senki nem beszélt. Szégyellték. Utólag találok ezt csak ki, hogy valószínűleg szégyellték az érintett megalázottak, mert elhessegettek, noha tudták, hogy én szóba se jöhetek mint bármiféle jobboldali. De az a lány nekem se mondta, hogy mi az a karján. Amikor már nem volt veszély, amikor már nem bánt-hatták őket. Azt, hogy táborban volt, nem mondta.

Amikor a vége felé jártunk az egyetemnek, lekádereztek minket. Nyilván a párt. Én viszont már elígérkeztem a Magyar–Szovjet Társaság közgazdasági lapjához, a *Közgazdasági Szemlé*hez. Oda is akartam menni. De gondoltam, jó, valaki el akar velem beszélgetni. Hát bekopogtam az ajtón, és képzeljük el, ott ült U alakban vagy húsz ember, és mondták, hogy középen foglaljak helyet, ott van egy szék, és beszélgetni fogunk. Káderek voltak, különböző intézményektől, én meg ki voltam már pécézve arra, hogy valaminek megtesznek. Szerencsére rögtön rájöttem. Volt a Rádióknak akkor valami közgazdasági részlege, és annak az intézménynek a vezetőjévé akartak megtenni. Akkor végeztem, egy nagy nulla voltam. Mondanom se kell, hogy erre nem voltam hajlandó. Emlékszem, hogy egyszer, valamivel ezután, mentem gyalog a Múzeum körúton, és elhajlott mellettem autóval a Rádió egyik vezetője. Kiszállt, és elkezdte magyarázni nekem, hogy csak három napra jöjjen be. Körülnézhetek a Rádió háza táján, és akkor meg fogom látni, hogy milyen szép munka az, amit nekem ígérnek. Én meg mondtam, hogy nekem halovány dunsztom nincsen, hogy kell közgazdasági osztályt vezetni. A vége az volt, hogy szerencsére, ahol akkor még dolgoztam, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság egyik vezetője volt a Rádió elnökének a felesége. Na, gondoltam magamban, én most ennek fogok szólni, hogy ne akarjanak engem a Rádióhoz csavározni. A kollégák röhögtek, mondták, hogy biztos fog szólni a híres Rádió-elnök férjének, hogy ne nagyon erőszakoskodjanak, hogy én oda menjek, mert csinos voltam, és hülyéskedtek a kollégák, mondván, az elnök azért erősködik annyira, hogy menjek oda, mert már előre kinézett magának. Na, az asszony elintézte, hogy békén hagyjanak. Ezzel befejeződött a Rádióval való nagy, harminckáderes meghallgatásom. A Rádió ugrott, én pedig a *Közgazdasági Szemlé*hez mentem. Akkor már tudtam oroszul valamelyest. Volt ugyan a *Magyar Közgazdasági Szemle*, de abszolút nem tudtak oroszul egy бүдös szót se, úgyhogy ahhoz képest én nagyon. Jó volt ott.

Aztán ajánlottak a Szikra könyvkiadónak. Szerkesztőnek vittek át oda. Ott voltam a forradalomig, 56-ig. Akkor megalakult belőle egy új könyvkiadó. Ugráltak egyesek, de a forradalom után mégis visszaléptek a pártba az utolsó szálig, engem kivéve. Pedig én voltam az egyetlen meggyőződéses pártember. Viszont én meg addigra már megelégteltem a pártot, és nem léptem vissza. Na, most mit kezdjenek velem? Hát, semmit nem kezdhettek, mert én tudtam szerkeszteni már. Úgyhogy hagytak békén. Egyedül ültem egy szobában jó pár évig. Szerkeszthettem, meg hozzám jöttek, akik kezdtek számítani, az úgynevezett szociológusok. Akkor mindenki úgynevezett volt, mert azt se tudták, hogy eszik-e vagy isszák. Ezzel szemben nekem ott volt az egyetemen a szociológiai szakos végzettségem. Az se volt olyan nagy was ist das, de mégis valami volt. Nem léptem be többé a pártba, mert már nem hittem ezekben a marhaságokban, amikben sokáig igen. És amikor már nem hittem a marhaságokban, akkor aztán már nem is csináltam.

*Amikor 56-ot követően kivonultatok a politikai porondról Palival, onnantól kezdve csak fordításból éltetek?*

Hát, jól van, én a kiadóból kaptam a fizetésemet, mert végül is kirúgni nem mertek engem, mert hát én voltam a legjobb elvtársnő húsz, mit tudom én hány évig, és utána is csupán azt tudták felhozni, hogy nem léptem vissza a pártba.

*Agitáltak azért?*

Tudták, hogy hiába. Úgyhogy, amikor az utolsó ember bement a pártszervezetbe, aki még nem írta alá, hogy visszalép, engem kérdezett meg, hogy menjen-e oda. Mondom neki: te ide figyelj! Ha kedved van hozzá, hát miért ne mennél? Húsz évig volt aztán a *Valóság* főszerkesztője az a fiú. Amikor ez az utolsó belépő kijött a pártirodából, nekitámaszkodott az ajtófélfának, és azt mondta: „Ebben az országban nem lehet becsületesnek lenni.” Tanúja voltam, amikor az utolsó volt szikrás, most már valóságos, belépett a pártba. Meg volt hagyva, hogy április melyik napjáig kell belépni, mert utána már nem lehet csak úgy ukmukfukk visszalépegetni abba, amiből amúgy ki akartak lépegetni, amikor azt hitték, hogy más lesz a győztes. Én nem léptem vissza, nem is próbálkoztak velem. Egy rövid időre elvették a státuszomat. Akkor morfondíroztam azon, hogy otthagynom az egészet. De aztán gondoltam egyet. Akkor már a Havas volt az igazgatója hosszabb ideje a könyvkiadónak, Benke Vali volt a felesége. Havas nagyon jól volt a helyén ebben a könyvkiadóban. Nagy pártember volt, és pártakadémia-vezető meg mit tudom én mi, de idejött ehhez a kiadóhoz. Elhatároztam, hogy megkérdezem, miért gondolta, hogy engem visszaminősítsenek valami nem tudom kicsodának büntetésből. Egyáltalán, miért büntet? Elég őszinte volt, és mondta, hogy ő nem akart engem kitenni a szerkesztőségéből, de ne csodálkozzak azon, hogy formailag degradáltak. Valamivel mégiscsak adni kell a látszatra is. Erre azt mondtam neki, hogy elég jól megmagyarázta, köszönöm az őszinteségét, és ez esetben meggondoltam magam, nem megyek el a kerületbe tiltakozni a minősítés ellen. Hagyom. Le vagyok minősítve, és kész, ennyi volt. Aztán persze már később nem volt ennek az égvilágon semmi jelentősége.

Az osztályvezetőnő, amikor megalakultunk a Szikrában, lelkendezett, hogy most már nem leszünk pártkiadó, pedig előtte nálunk éppen ő volt a párttitkár. Emlékszem, az ajtó kinyílt abban a kis szobában, ahol megalakultunk. Bedugta a fejét az ajtórésein, hogy csatlakozzon. Igen ám, de az a vezető, aki akkor élére állt az átalakulásnak és ennek a csapatnak, ordítva mondta, hogy szeretném megkérdezni, mit keres itt közöttünk Kis Györgyné. Ekkor éreztem úgy, hogy ebből nekem most már elég, hogy ismét előlről kezdjük, ki mit keres, meg ez mit keres itt. És hörögve mondtam ennek a Stern Jancsi nevű szervezőnek, hogy elég! De így mondtam neki, elég legyen! Erre abba hagyta, Kisné meg besomfordált. Valahogy elment aztán a verkli. Egész addig, amíg nyugdíjba nem mentem. Ilyen idők voltak, akkoriban, amikor átalakultak, meg visszaalakultak, meg átléptek, meg nem léptek, meg mit tudom én.

*De a szociológia továbbra is érdekelt.*

Először is, én szociológia szakos voltam az egyetemen. És azonkívül Szalai volt a legjobb egyetemi tanár. Az ő intézetében dolgoztam sokáig, egész addig, amíg az utolsó ajtót én be nem zártam, és a szociológiai intézet kilincsét el nem engedtem. Én tartottam fenn egyedül az intézet maradványát még egy darabig. Csak én. Aztán bementem a dékánhoz, hogy most már tényleg nem bírom. Még szerencse, hogy volt Szalainak egy kész stemplije, rajta az, hogy „Szalai Sándor egyetemi tanár”. Azzal pecsételgettem az intézetben, mert addig nem kapta meg olyan száz vagy százötven egyetemi hallgató a diplomáját, aki csak azért vette föl a szociológiát, mert kötelező volt egy fél évet elvégezni ahhoz, hogy egyáltalán hozzájusson a végbizonyítványához. Mindenki jött hozzám, kopogtattak, de aztán megelégettem, mert azt gondoltam, még a végén majd nekem lesz bajom ebből. Bementem a dékánhoz, mondom neki, hogy most már én vagyok itt egyedül az intézetben, tők egyedül, mindenki énhozzám jön, hogy lestemplizzem. Nahát, Lujza – válaszolta –, hogy magának milyen igaza van! Rendben, ezután majd mi intézzük a dolgokat. Addigra már az utolsókat rúgtam, végzés előtt álltam. Nagy Tamáshoz kellett már átmenni a Közgazdasági Egyetemre, hogy a szociológusok valahogy befejezhessék az egyetemi tanulmányaikat. Én is átjártam, és ott vizsgáztam *A tőkéből*, a híres Nagy Tamásnál, így fejeztem be az egyetemet nagy szerencsésen.

*Szalai Sándorral megmaradt a kapcsolat továbbra is?*

68

Szalait sajnos elvitték. Be volt zárva egy jó darabig. Megmaradt két jegyzetfüzetem, amibe a szakkönyvek adatait jegyeztem. Mindent én csináltam abban az intézetben. Szalai elintézte, hogy a világ összes nyelvén mindent, ami számít, ami új irodalom megjelenik a világban, Párizsban, Londonban, s a többi, megkapjunk a könyvkiadóktól betekintésre azzal, hogy ha kell valami, akkor megvesszük, ha nem, akkor visszaadjuk. Néha tízféle nyelvből volt ott nálunk föltszószolva ilyen betekintésre adott könyv. Szalai minden nyelven tudott vagy értett, mindenesetre minden nyelven foglalkozott a könyvekkel. Nagyon nagy élet volt tudományos és szakmai szempontból abban az intézetben nálunk. Mindent kellett tudni, ami számít. Aztán a Karsai Lexi, úgy hívták a Karsai Eleket, szintén ott volt. Két fia volt. Az egyikre még emlékszem. Az anyjuk egy csodálatos nő volt, okos, nagyon pazar nő, és néha megkért, hogy menjünk föl vigyázni a csecsemőkre, mert el akarnak menni – a Jóisten áldja meg már a világot – egy moziba. Karsai Elek volt Szalai tanársegédje. Nagyon jóban voltunk a Karsai-féle szülőkkel.

46-tól 50-ig voltam egyetemista. Érdekes korszak volt, meg kell hagyni. Politikai sokszínűség volt. Én nem ismertem tréfát, nem lettem reakciós. A kommunistaság is elment egymás közt. Voltak szocdemek, kommunisták, meg akik elmentek külföldre, mert reakciósok voltak, mindenféle katonatisztek. Meg egyebek leszármazottai. És ebben a tarkabarka világban, ott volt Szalai, egy nagyon-nagyon okos, intelligens és nagyon-nagyon érdekes ember.

*Az ő szabadulása után tartottatok valami kontaktust?*

Tartani, az túlzás, de először is megkért, hogy jöjjenek el. Elvittem azt a két füzetet, amit a vásárlásokról vezettem, meg a könyvekről, meg mindenféléről. Na mármost mikor Szalait letartóztatták, én még az egyetemen voltam. Szalait nem közvetlenül az intézetből vitték el. Ő már akkor valahol máshol volt egy rövid ideje, amikor őrizetbe vették. Igen ám, de amikor elvitték, akkor az egyetemi pártszervezet nagyon elkezdte piszkálni, hogy milyen iratok vannak Szalaival kapcsolatban. Na most, ott volt két kis füzet, amibe az olvasó példányok címét beírtuk. És a pártszervezet folyamatosan szakált engem, hogy adjak valamit Szalairól. Persze lehazudtam, hogy mi jött a postával, mindenféle irodalom, a Szalaihoz címzett levelek. De levittem egy szép napon a pártirodába a két füzetecskét, amikben az volt, hogy milyen könyveket küldtek át megtekintésre, és mit miért küldtem vissza. Most képzeld el, hogy ott volt nyolc nyelven, franciától kezdve spanyolig minden, és mi minden címet beírtunk oda. Közöltem a pártszervezettel, hogy ezek az iratok vannak meg. Amikor ezek meglátták ezt a soknyelvű információhalmozatot, kijelentették, hogy nem kell. Úgyhogy ez volt az a „titkos” iromány, amit Szalai Sanyiról át tudtam adni a pártszervezetnek. Persze, lett volna ott azért egy s más, de mondjuk ez nem került már napirendre.

Szalainak két lánya volt. Mind a kettő megvolt már, a Juli meg a Panni. Juli volt az idősebb. Professzorunk kiokoskodta, hogy angol mintára, teázásra fogja meghívni az embereit, az intézeti tagokat. Szegény jó Szalainénak teázásra kellett vendégül látni az intézeti tagokat à la angol stílus. A bölcsőben meg ott feküdt a csecsemő. Szalai nem sokat figurázott. Mondta, na, nézzék meg, hogyha akarják, ott van a gyerek. Jó, meg akartuk nézni, aztán teáztunk, ez volt a nagy angol minta sokáig, de aztán 49–50 fordulóján jött – amikor Szalai mozgástere beszűkült – Lexi, azaz Karsai Elek, ő volt a tanársegéd. Jó volt nagyon az az intézeti korszak. Szalai nagyon magas színvonalon oktatott, egyik estétől másnap délig remek mindenféle táblázatokat tudott csinálni. Aztán hozta a táblázatot, amit egész éjszaka csinált, hogy azt kirakhassuk a falra.

De volt egy tabu. Annyira húzódoztak a munkatársak attól, hogy erről a borzalmas nyilas korszakról bármilyen formában beszéljenek, hogy mi volt akkor, meg hová bújtak, meg hogy kit vittek el, akik közül némelyek visszajöttek szerencsére. Annyira húzódoztak attól, hogy a 45 előtti időkről beszéljenek, hogy szinte alig lehetett kihúzni valamit belőlük. Pedig tele voltunk ilyen gyerekekkel, akik megúszták valahogy ezt a borzalmat. De néha már azt sem tudták, hogy egyáltalán voltak-e vagy sem Németországban, koncentrációs táborban. De esküszöm, most sokszor gondolok erre, hogy mi a fene lehetett az oka annak, hogy erről alig lehetett beszélni akkoriban, az első időkből. Ők szégyellték magukat, hogy voltak ott. Nem, nem tudom. Csak később lehetett róla őszintén hallani vagy beszélni valamit. De 45 után közvetlenül elmismásolták.

Mikor a Szikrában felmerült a nevem, hogy én legyek a szakszervezeti vezető, akkor jöttek azzal, hogy az apám ki van zárva, és azért nem lehet. Mondom, jól van, ha nem lehet, hát nem lehet, ennyibe maradtam. Meg aztán volt egy másik eset, amikor egy nagyon furcsa dolog történt. A Szikra

Könyvkiadóban volt egy parasztfiú, aki elvégezte a főiskolát, és szerkesztő lett belőle. Egy szép napon elhatározták, hogy kizárják a pártból. Csinálnak egy nagy pártülést aznap, és mikor szavazni kell, jön a kizárás. Megtörtént a nagy taggyűlés, én voltam az egyetlen, meg még a mellettem ülő két tag (akiknek hetente vezettem foglalkozást a pártiskolán), azok nem merték – mert én mellettem ültek – megszavazni a kizárást. Úgyhogy nem jött össze. Az igazság az, hogy félttem, na most mi lesz, mert nem volt otthon egy vasunk se. A papám ki volt már zárva addigra teljesen a kommunista meg szociáldemokrata vagy mit tudom én milyen pártból, úgyhogy arra gondoltam, most éhen halunk. De akkor is! Másnap reggel, amikor kiszálltam a liftből, az osztályvezető éppen ott állt. Azt gondoltam, majd most fogja közölni, hogy ki vagyok rúgva. Erre azt mondta nekem, hogy na, mi van Hazay elvtársnő, maga szerelmes ebbe a pofába? Na, gondoltam, ez egy kicsit máshogy alakult most. Tréfálkozás lett belőle, nem rúgtak ki, vagy nem lett semmi következménye ennek, hogy egyedül kiálltam „a pofa” mellett, és ott voltak a tanítványaim, akik remegve bár, és csak tartózkodva, nem mellette, de nem is ellene szavaztak. Később azután kineveztek egy Szovjetunióból visszajött valakivel, akinek mindenkiét megölték odakint, de párttag volt azért, mi ketten lettünk egy bizonyos felülvizsgáló bizottság. Emlékszem, hozzánk jöttek be olyanok, akik később nagymenők lettek, kérve, hogy igazoljuk őket, hogy nem követtek el hitványságokat. De velem nem lehetett viccelni, kirúgtam őket. Milyen világ volt, Istenem, Istenem!

\*

70

*Hogy bontakozott ki közted és a későbbi férjed, Pali között a szerelem?*

A könyvkiadóban dolgoztunk együtt, és egy szép napon elhatároztuk, hogy ebből lesz valami.

*Ki indította útjukra a nyilakat, te vagy ő?*

Egy szobában ültünk, és sokáig mindenféle más ügyei is voltak, sőt én voltam olykor a jóakarató ügyintézője, aki néha közbenjártam érdekében ennél-annál a lánynál.

*Te voltál a bizalmasa?*

Nagyon vicces volt, mert ugye szerkesztő voltam már akkor. Együtt dolgoztunk a Szikra Könyvkiadóban, és egy szobában voltunk, az íróasztalunk egymással szemben, úgyhogy mindenki mindent tudott, ki kivel beszélt telefonon, és voltak közös barátok is. Többek közt egy Búzás nevű család, melynek feje egyetemi tanár volt a Közgázon. Szerkesztettem valamilyen könyvét. Olyan jóban lettünk a családdal, hogy egyszer egy szép napon meghívnak engem azzal, hogy még jön valaki más is. A Közgázról jött ez a valaki, aki ugyan szerzőm volt, ismertem függetlenül ettől a dologtól, mert kiadtunk tőle valamilyen írást. Őt is meghívták. Egyszer csak csöngetnek, és megjelenik Pali. És képzeld el, éppen mulatozni kezdtünk egy kicsit, gramfon is volt, és Pali

rögtön nagy mérgesen berántott a táncba, és azt sziszegte a fülembbe, hogy „ezt megkeserülöd”. Kiderült, hogy ezek a Búzásék direkt hívták azt a vendéget, mert az egy nagyon komoly egyetemi tanár volt, lehetséges jó parti... viszont Pali csak úgy beállított hívás nélkül. Annyira dühös volt, hogy az a pasi ott volt, pedig én arról nem tehettem, ő is tudta. Mégis csikorgatta a fogát, hogy megkeserülöm.

*Mit szóltál ehhez a fenyegetéshez?*

Nagyon nevettem, annál is inkább, mert én tudtam, hogy nekem semmi közöm nincs ahhoz, hogy ezt a másik pofát is meghívták oda.

*Neked akkor már tetszett Pali?*

Hát, tetszett kicsit, igen, de nem fantáziáltam arról, hogy na, most én tetszek-e vagy nem tetszek, mert majdhogynem mindent én ügyintéztem neki, hogyha valaki lánnyal kellett volna valamit összehozni, akkor azt velem beszélte meg.

*Meglepett, amikor ilyenformán szerelmet vallott?*

Igen, igen, meglepett kicsit, de aztán már nem voltak kerülő utak. Emlékszem, úgy házasodtunk össze egy szombati napon, hogy kölcsönkaptam ezektől a Búzáséktól az asszony selyemblúzáját. Mert nem volt ilyen komolyabb ruhadarabom, és így mentünk el az anyakönyvvezetőhöz. Búzásék jöttek tanúnak. Aztán hazamentek, mi pedig – Pali nagyon nagyvonalú akart lenni – a Gundelben kötöttünk ki, és ott kettesben megebédeltünk.

*Nem volt ott a családból más?*

Senki nem volt, csak mi ketten, aztán már nem volt mit csinálni. Az anyósom nagyon megdühödött Palira, hogy nem csinált komolyabb esküvőt. Úgyhogy másnap közbelépett, és meghívott egy Duna-parti szálloda éttermébe. Hozzánk meg eljött Pali azzal a kikötéssel, hogy tíz tojásból kér rántottát. A mamám nem akarta elhinni, hogy ez igaz lehet, de Pali komolyan gondolta, ezért zokszó nélkül megcsinálta.

*És megette mind a tízet?*

Semmi nem maradt meg belőle.

*És mit szóltak a kiadóban a munkatársaid?*

Húha! Az nagy botrány lett. Nagyon nagy botrány. Mert nem tudták elképzelni, hogy ez lehetséges, hogy mikor mindent én intéztem, és ők nem vették észre, hogy közben kibontakozott ez a szerelem. Csodálkoztak na-

gyon egy darabig. De nem volt aztán már túl sok idő, mert közeledett lassan a forradalom, 56, ugye. És akkor mindjárt jött a gyerek, mert az kötelező volt, hogy minél hamarabb legyen gyerek. Jött is azonnal Péter.

Hosszas munkahelykeresés után, vállalatigazgatói protekcióval, sikerült elhelyezkednie (Palinak) egy kohóüzemben. Ott ráadásul olyan védőkesztyűt kaptak, hogy mindig tiszta seb volt a keze, mert lukasak voltak ezek a kesztyűk, és be kellett folyton valamiért nyúlni oda. Egy évig csinálta ezt. 57-et írtunk addigra, amikor egy újságban felfedeztem, hogy egy kis vállalat angol fordítót keres, méghozzá kint valahol Albertfalván. Arra elment jelentkezni, fölvtették persze nagy örömmel. A vállalatvezetőt angolra tanította, utána már csak úgy mellesleg, az a lakásunkra jött. Így visszatért aztán lassan a rendes kerékvágásba. De általában már sokat fordított akkor, meg tanított. Jártak hozzánk a tanítványok, úgyhogy én egy függönnyel elkülönített részen fordítottam oroszról a filozófiatörténetet, én ott kopogtam, ő meg tanított ennél az asztalnál. Nem volt akármilyen akkoriban az élet. Lefordítottam az ötkötetes filozófiatörténetet oroszról, egyenként öt-hatszáz oldalt.

*Filozófiából akár doktorálhattál is volna.*

72 Á, nem hajtottam erre, mert én szociológia szakos voltam, és csak ki lettem képezve. Engem nem a szakmai karrier érdekelt, hanem a történések. 56 egy hirtelen támadt lehetőség volt. Tavasszal mentek az emberek az értelmiségi gyűlésekre. Pali, a férjem is ment, meg ezek a főemberek, akik szocdemek meg mindenfélék voltak 56 után még egy darabig. Azok gyűléseztek áprilistól valahol itt Pesten. Hogy mi volt aztán 56 őszén, szóval a forradalom idején, azt már én szinte alig tudom, mert akkor született az egyik fiam, és vártam a másikat egy év múlva. Teljesen be voltam fogva, és közben dolgoztam. Bejártam a kiadóba. Gyalog mentünk be. Aki ott lakott a közelemben, az volt a többes szám, egy nő, vele gyalogoltunk be, a gyerek meg le volt adva a csecsemőmegőrzőbe. Nagyon jó volt egyébként, imádták a kölyköket. A bölcsődében voltak, szépen egymás után. Miki meg a Péter között egy év különbség volt, úgyhogy így megszülettek, és mentek a bölcsődébe. Én meg dolgoztam.

*A férjed, Pali, az 56 utáni kezdeti meghurcoltatás áldozata. Ezért kellett kohásznak állnia? Gondolom, ő ezt nagyon nagy méltósággal csinálta.*

A Külügyminisztérium vezetőségének lett a tagja októberben. Aztán meg visszahívták. Már ki volt egyszer rúgva. 53-ban, huszonkilenc évesen egyszer már a távol-keleti osztály vezetője volt. Kína és az összes többi ázsiai állam hozzá tartozott.

*És járt is ott kint?*

Később már járt, de csak akkor, amikor már majdnem fehér szőnyeget terítettek elé a kínaiak. Meghívással ment ki. De 56-ban a kínaiak halálra

voltak válva, és hozzánk telefonálgattak a budapesti követségről, hogy mit csináljanak. Palinak kellett mondani, hogy maradjanak, mert minden csak átmenetileg zár be. Otthonról dirigálta a követséget, hogy mit csináljanak, mert őt hívták föl rémulten, hogy mi legyen. De hát aztán 56-ban bent volt a Nagy Imre-féle kormány alatt a Parlamentben. Egy másik, aki nála idősebb külügyi tisztviselő volt, és jó barátja régről, be volt éppen négy évig zárva, és akkor szabadult ki. Heltainak hívták. Heltai kiment innen 56 után, de 56-ban a külügy részéről a Palival együtt kettesben ők voltak bent a külügyi dolgok intézői a Nagy Imre-kormányánál. Aztán mikor vége lett a mókának, akkor a Heltai egyenesen elrohant Svájcba, a családjával, mert hát alig volt szabadon, alig volt még szabadlábbon egy kicsit, amikor újra megbízták.

*Bennetek nem merült fel, hogy ti is kimentek külföldre?*

Azért nem, mert semmi keresnivalóm nem volt ott, úgy éreztem. Nem tudom a nyelvet úgy, ahogy én itt tudom, mert én abból éltem, hogy tudom a magyar nyelvemet. Úgyhogy én nem tudtam volna semmit csinálni úgy, mint ahogy itt. A nyelvből éltem.

*Megtorlástól nem féltetek?*

Hát, félni féltünk, mert nem tudtuk, hogy most mint lesz, mert pont, amikor Pali ki lett rúgva, akkor kerültem kórházba vérzéssel. Olyan szerencsénk volt, mert amikor a vérzés rám jött, kiderült, hogy a szomszéd albérlő egy katonarvos. De jóformán nem is ismertük, csak tudtuk, hogy egyenruhában van és orvos. Pali, mikor én fölbredtem a bajra, akkor fölugrott, ráadásul bevverte a fejét az éjjeliszekrénybe, és elájult. Na de pár perc múlva magához tért, és beszólt ennek a katonarvosnak, ő pedig intézkedett, és valami mentővel bevittek. Úgy rémlik, katonai mentő lehetett, mert csak olyat tudott ő diszponálni. Másnap reggel jött be Pali. Már a Külügből jött, mondta, hogy ki van rúgva. Megbeszéltük, hogy ez nem meglepő, mert tartott ő ott egy egyórás beszédet a külügyi gyülekezetnek. Azt mondta, hogy ugyanott fogják végezni, ahol abbahagyták, hogyha úgy folytatják tovább, mint korábban. Némán hallgatták. Ő utána távozott, és többé nem ment be. Jött hozzám a kórházba, és mondta, hogy na most ki vagyok rúgva. Na most mi a csoda legyen, mondtuk. Itt fekszem az ágyon, és ott a kis egyéves gyerek. Az orvosok azt mondták, hogy nincs semmi probléma. Ha pihenek, akkor a terhességgel nem lehet baj. El-döntöttük, hogy akkor jöjjön a terhesség. Hirschlerrel már akkor voltunk valami kapcsolatban társasági alapon. Hozzá a könyvkiadóból is jártam terhességi vizsgálatra, mert a Szikra Könyvkiadó, az, ugye, pártkiadó volt 56-ban. Ezért nekem dukált a könyvkiadó részéről, hogy oda járhassak a Kút völgyibe. Csak nem képzelem, mondta Hirschler, hogy én a férjével szemben diszkriminációt fogok alkalmazni? Merthogy mondtam, hogy nekem most már nyilván nem fog járni ez az ellátás. Pali meg akkor már, ugye, kohómunkás volt.

*A távol-keleti nyelvek közül beszélte valamelyiket, a kínait vagy a japánt?*

Kínaiul tanult, de komolyabban nem tudott, viszont nagyon értett ezekhez az országokhoz. Valami könyvet is csinált egyszer, azt hiszem, a távol-keleti országokról. Amikor már elég hosszú idő eltelt, és lehetett utazgatni, elhatározta, hogy kimegy egyszer Kínába. Elképzelhetetlen, hogy mit műveltek vele. A kínaiak emlékeztek rá korábról, és egy nagy utazást szerveztek neki Kínába, hogy mindent megmutassanak. Nagyon tetszett neki.

*Te bejártál változatlanul a könyvkiadóba?*

Az ám, de akkor kezdődött az én problémám. Mert a szikrások még akkor a forradalom napjai alatt megalapítottak egy új könyvkiadót. A forradalmi hullóbenben bementek Lu-kács Györgyhöz, aki három hétig volt kultuszminiszter. Engedélyt kértek, hogy segítsen egy új kiadót alapítani, ami másmilyen lenne, mint a Szikra. Mondta Lukács, hát csináljátok. Alá volt írva egy fecni, hogy meg van alakítva a Gondolat Könyvkiadó. Így kiváltak azok, akik adták a nagyot, hogy ők most már nem lesznek pártkiadó. Na, szóval megalakult ez a Gondolat Könyvkiadó, és én voltam az egyetlen a Gondolat Könyvkiadónál, aki hátrányos helyzetbe került, mert nem voltam hajlandó az új kommunista pártba lépni. A volt szikrások meg, akik ugye nem akartak tovább a pártkiadóban lenni, mind visszaléptek. Én voltam az egyetlen az egész társaságban, aki nem lépett vissza többé. Úgyhogy aztán kidobtak a státuszomból. Azért kellett lefordítanom oroszról az ötkötetes filozófiatörténetet, mert nem engedtek szerkesztői munkát végezni.

74

*Orosznyelv-tudásodra ez jó hatással volt?*

Egy nagyon rövid ideig úgy tanultam oroszul, hogy akkor a papám még Balassagyarmaton volt, és amikor lementem hozzájuk egypár hétre, nyáron, egyetemi szünetben, elhatároztam, hogy na, most én oroszul fogok tanulni. Addig nem tudtam. Volt egy Sztálin- vagy Lenin-kötet, oroszul és magyarul is. Le voltak már fordítva. És én elkezdtem ennek a segítségével, a papám egyik íróasztalánál, ott a főispáni hivatal íróasztalánál, hajnaltól egész nap fordítottam szótárral a kezemben. Csak azt csináltam. És kontrolláltam azaz, ami már magyarul le volt fordítva. Abból láttam, hogy jól csináltam-e, vagy nem. Az volt a vicces, hogy a parasztasszonyok mentek a főispáni hivatal előtt reggelente korán a vásárba, és mindig látták, hogy a főispán lánya ül az ablak mögött. Elterjedt, hogy bolond vagyok.

*Palival megbeszéltétek, hogy mit dolgozz, vagy visszalép-j-e a pártba?*

Beszéltünk, de magától értetődőnek tartotta, hogy nem lépek be, ő se tette. Azonos nézeteket vallottunk, ismert már addigra engem, hisz először együtt dolgoztunk, egy íróasztalnál egymással szemben egypár évig. Megrendítő volt, amikor kohómunkásként kereste a kenyerét, még én voltam a menő fej, mert a fizetésem, azt hiszem, több volt, mint egy kohómunkásé. Általában egyetértettem vele a politikai és egyéb dolgokban. Mi meggyőződéses

kommunisták voltunk, Pali beképzelte magának, hogy ő már tizenhat éves korában az volt, bár szerintem ezt csak a családjá bosszantására találta ki.

### *Miért bosszantotta a családját?*

Hát azért, mert a család egy konformista nagypolgári család volt, Pali pedig már akkor mindenféle baloldali szövegelésekkel bombázta őket. A Félix családban nagymenő gazdasági emberek voltak. Két lánytestvérnek egy-egy fia volt, az egyik Pali. Egy helyre jártak a Fasorba gimnáziumba. Ez nagyon jó iskola volt. Nagyon jól tanultak. Az unokatestvér jómódú gyerek volt, Pali pedig megvetette a gazdagságukat. Állítólag besurrant a szociáldemokratákhoz, de aztán végül is kidobták. Nem tudom, miért. Lehet persze, hogy ezek csak afféle tizenhat-tizenhét éves kori mesék. 44-ben, tavasszal, az utolsó percben a fasori evangélikus gimnázium leérettségiztette őket. A háború miatt.

### *Milyen viszonyban voltál Pali szüleivel? Örültek neked?*

Sajnos az apja már korábban meghalt, és ő az anyjával kettesben maradt. De a család nagy volt, és nagy ügyel-bajjal valahogy elintézték, hogy az utolsó percben menjenek Romániába. Hogy ott hamarabb föl szabadulnak. Pali kommunistáskodni szeretett volna, de aztán végül átment ő is, mert annyira fenyegetőzött az egész család. Ott szabadultak föl. De több se kellett neki, rövid időre beállt a szovjet csapatokhoz, ahol egy nagyon érdekes zsidó ezredes volt a főnök, aki tanította őt, hogy milyen a rendes zsidó katona a szovjet hadseregben. Aztán elment Várnába a tenger mellé, és ott kalandozott egy kicsit. 45-ben jött vissza, és akkor kezdte meg áldásos működését a külügyben.

A családjuk aztán áttelepült Ausztráliába. Majdnem megőrültek, hogy nem akar kimenni, pedig az unokatestvére, akivel együtt jártak a Fasorba, az ahogy lehetett, lelécelt, és meg sem állt Ausztráliáig. Ott aztán nagy ember lett. Mikor először kint jártunk, arra érkeztünk, hogy őt az angol királynő éppen *sirré* avatja. Gratuláltunk persze, de tudta, hogy Pali olyan kommunistáskodó típus, és nem tud elég nagy hatást tenni a hozzátartozók eme részére. Emlékszem, a felesége meg az anyja már ott voltak Londonban ruhát csináltatni a *sirségre*. Az első ebéden az unokatestvérnél, a nagynénje szintén ott volt. Egyszer csak csöngettek, s jött a személyzet, és mondták, hogy egy futár valamit hozott, és akkor azt mondta az unokatestvér, ott a nagynéni, nagybácsi, meg én, meg mindenki előtt, hogy úgy néz ki, lehet, hogy nem megyek ki Londonba. Erre a nagynénje: „Ezt tenné az anyjával?” De így. Azért mondta, hogy nem megy ki, mert egy másik állam elnökével egy tévévitája volt kiírva, de a nagynéni megütközött ezen. Annyira nevettem magamban, mikor azt mondta, hogy „Ezt tenné az anyjával?”, mert az anyja meg a felesége már Londonban voltak ruhapróbán, hogy a megfelelő küllemet előállítsák. De aztán mégis kiment, és föl lett avatva. Attól kezdve már Sir Peternek hívták. Nem volt szükség többé a vezetéknevére.

*Hogy működött a Félix család a két fiúval? Összeültetek az asztal körül, volt valami eszmecsere tanulmányokról, olvasmányokról?*

Voltak szabályok. Szinte magától értetődően, kötelező erővel mindennap este együtt vacsoráztunk. Ez biztos volt, mindenki ott volt, mind a négyen.

*Amikor jöttek a lányok a családba, azt hogy fogadtátok?*

Későn kezdtek el a fiúk úgymond lányozni. Úgy húsz év körül. De nagyon liberálisan fogadtuk, mert volt, hogy a lány itt aludt a fiúk szobájában. Külön szobát csináltattunk addigra már nekik. Egy lány egy évig itt volt. Eredetileg a szomszédban lakott, és összeveszett a mamájával valamiért, a papája meg külföldön volt mérnök, úgyhogy egy szép napon, mikor öszevissza veszett a mamájával, akkor a kis bőröndjével együtt beállított ide a Péter segítségével, aki kísérte őt a színhelyről, és el lett itt raktározva a lány. Itt volt egy évig. És egy búcsúlevelet hagyott itt, ami az én elismerésemet tartalmazta. Nagyon jól kijöttem vele, nem kerítettünk az ügynek túl nagy feneket.

*Hány unokád van?*

Kétszer három. Két-két lány és egy-egy fiú mindkét fiamnál.

76

*Van, aki különösen közel áll hozzád?*

Nem akartam egy kedvenkét kiválasztani. Nagyon szeretem őket, és jó viszonyban vagyok mindegyikkel. Például tegnap Rékával – aki Svédországban, Malmöben dolgozik – hosszan beszéltem telefonon. Bejelentette, hogy ma aláírnak egy szerződést, és vesznek egy házat, ami még csak épülőfélben van. Ismerik a tervrajzokat, és ától cettig elmesélte, hogy mi lesz. Nagyon-nagyon örültem neki, hogy ők most már véglegesen elszánták magukat, hogy együtt maradnak a fiújával.

A legidősebb az unokák közül Réka. Azután Peti, ő a Péter fiamé. Utána jön Panka, ő Berlinben jár egyetemre. Ő is Péteré. Aztán Dávidka, aki velem jótevősködik, a harmadik. Miklós fiam próbálja valahogy a dolgokat egyensúlyban tartani a családban. Péter jóban van velem, de a Miki az, aki naponta törődik az anyjával.

*Ha nem nehéz beszélned róla, mondd, mi történt Palival? Mi vitte el?*

A 49-es busz utolsó megállójában volt egy fémlap az úttesten. Abban botolhatott meg, és hanyatt esett. A mentők bevitték, de már nem tért magához. Koponya. Semmi baja nem volt korábban. Két hétig volt eszméletlen állapotban a János Kórházban.

\*

*Ha valaki megkérdezne, hogy melyik korban szerettél volna leginkább élni, vagy hogy elégedett vagy-e az életeddel, illetve azzal az idővel, amit végigéltél és megtapasztaltál, akkor mit mondasz?*

Semmit. Éltem. Minden időnek megvolt a maga problémája vagy öröme, bánata. Szerencsére nem volt olyan, hogy valakimet valami nagyon súlyos megrázkódtatás érte volna. Legfeljebb az, ahogy az apámmal elbántak, mikor már nagyon piszkálták a kommunista pártban azokat, akik korábban szocdemek voltak.

*Nagyon tetszik nekem amilyen elevenen politizálsz. Hogy látod a jelenlegi helyzetet?*

Hát, izgulok. Ideges vagyok. Félek, hogy elszúrják. Becsülöm ezt a fiút, a Gyurcsányt, a Demokratikus Koalícióból. Igen, becsülöm. Bár sok hibát követett el. A legnagyobbat akkor, amikor nem rúgta ki azokat, akik elárulták, amikor beolvasott. Neki nem beolvasni kellett volna, hanem akiket ott szidott, hogy árulók, meg ilyenek, meg olyanok, azokat ki kellett volna rúgni, és ki kellett volna tisztítania a meggyőződése szerinti baloldali pártot, és akkor az megmaradhatott volna. De az új alakzat is kérdéses. Ezek sem politizálnak, ezek csak egymást közt duruzsolnak. Nincsenek elvek. Ha pártja van valakinek, akkor legyen hozzá elve is. De aljas férgökként bánnak a Gyurcsánnyal, nem a pártja, hanem általában a politikai élet, mert Gyurcsány egy viszonylag tisztességes és a többiekhez képest sokkal okosabb ember. Hallottam egyszer egy beszédét. Rendkívül intelligensen és nagyon jól beszélt, de tönkreteszik az emberek egymást. Rendes fickók is vannak közöttük, de se elveik, se elméletük, se befolyásuk nincs. Nincs. Szomorú az az ország, melynek nincsenek elvei, nézetei, vezéreszméi és felelősségtudata. Ez egy szétesett ország. Már annak is örül az ember, ha valaki esetleg nem gazember.

*Vissza akarja állítani a kormány (vagy maga Orbán) a 75 évvel ezelőtti Magyarországot.*

Ezek nem tudnak semmit! Mit tudják ők, milyen volt a 75 évvel ezelőtti Magyarország? Ezek hülyék! Senkik. Politikailag, világnézetileg senkik, kis rabló tolvaj csirkefogók. Tényleg, amikor ilyen rablózás és tolvajozás van, ahhoz fölzárkózom. Hova kerültem? Mert hogy egy ország orra előtt elrabolnak mindent, én még ilyet nem hallottam. Gyurcsány karaktergyilkosság áldozata. Úgyhogy hiába. És senki nem érzi, hogy mikor meddig lehet elmenni. Most aztán futtatják azt a szegény Dobrevet egészen addig, amíg ő is le nem járátódik. Ügyesen csinálták, hogy a Gyurcsányt átrámolták Dobrevre. De lehet, hogy ő is rámegy. Maradhatott volna inkább gazdasági vezetőnek. Úgy hallottam, hogy azt egész jól csinálta. Én kommunista voltam. Érted? Szóval én egy politikai tényező voltam, akinek nézetei voltak a világról meg a politikáról, meg a nyomorultakról, meg a szerelemről, meg mindenféléről.

Én nem voltam soha szociáldemokrata. Én kommunista lettem. 1945. október nem tudom hanyadikán, amikor az első választás volt, és megbukott a szociáldemokrácia, az unokatestvéreim nyertes kiscgazdák lettek. A Kör-téren laktunk akkor. Ott találkoztunk a választás napján, és az unokatestvéreim, akiket szerettem, és nagyon jóban voltunk, csúfolódní kezdtek azon, hogy ők, a kiscgazdák nyertek, a komcsik pedig nézhetik magukat. Engem ott kiröhögtek, azért, merthogy én ugye kommunista vagyok, és lebögtem. És erre én bementem a Kommunista Pártba. Addig nem voltam párttag, csak tudták, hogy rájuk szavazok. Akkor léptem be. Egy öregember üldögélt ott egyedül. Nem akarta elhinni, hogy ilyen létezik, de én követeltem, és be is lettem léptetve. Azon a napon léptem be a Kommunista Pártba, amikor jól elbuktak szegény jó kommunisták azon az első választáson.

*Ha így visszagondolunk, hány év telt el, mire rájöttél, hogy nem a Kommunista Párt az igazi?*

Nem tudom. Én sose jöttem rá igazán, mert mindig megmaradt a hajlandóságom, hajlamom ez iránt.

*Neked igen. De a párt eltávolodott tőled.*

78

Az engem nem érdekelt. Én a világkommunizmusban hittem. Amíg volt párt egyáltalán, addig benne voltam, aztán 56 után nem léptem vissza. Hogy miért nem? Addigra már sok ellentmondás támadt a világnézeti és a politikai dolgok között. A világnézet az az emberiség megmentése, a politika pedig a saját magunk napi cirkusza és az azzal való foglalkozás, hogy milyen lesz a párt, meg mennyi lesz, meg mit adnak, meg mi nem lesz. Nekem világnézetem volt, és az megmaradt a maga módján. A világ összedőlt a rosszfajta politika miatt. Én úgynevezett meggyőződéses kommunista voltam, mert azt hittem, hogy szegényeknek igazuk van, de hát összevissza beszéltek mind, és jól elszúrták az egészet, úgyhogy aztán nem lett az egészből semmi. A kommunizmus arra lett volna jó, hogy az emberiség emberséges gazdasági és politikai és mindenféle egységét biztosítsa. Hogy ne verjék összevissza egymást az emberek a nézetek vagy a tulajdon vagy bármi miatt, ami a világon létezik, és egymás elől elkapkodható. Mindenféle hülyeségekre gondoltam, de kiderült, hogy ez reménytelen és lázálom.

*Elképzelhetőnek tartod, hogy megszüntethető lenne észak és dél között a különbség, és a gazdagokat rá lehetne venni, hogy elégedjenek meg kevesebbrel, a szegényeknek pedig többet lehessen adni a profitból?*

Már nem hiszek ebben. Azért nem, mert látom, hogy diadalmaskodnak azoknak az erői, akik saját maguk felé hajlanak, és nem hajlandók lemondásra és arra, hogy megszerkesszenek egy normális rendszert. Reménytelen, mert mindig felülkerekednek az apró, jelentéktelen, azonnali érdekek.

*Ami nekem nagyon tetszik – többek között – benned, mióta ismerlek, az az, hogy noha látod, hogy mindez nem nagyon fog megvalósulni, azért mégis vallod, és van benned valami állhatatos derűs humanizmus. Sőt, tudsz mosolyogni is, látva a gyarlóságokat.*

Igen, látom, hogy milyen a világ, és milyen az emberiség, és sajnos reménytelen, mert mindig felülkerekednek a primitív érdekek. De hülyék is ezek az ilyen fantaszták, mint én vagyok. Nem érdemes nagy jelentőséget tulajdonítani neki, mert ezek afféle álmodozások az emberiség sorsáról.

*Ha mégis végiggondolod az életedet, akkor úgy érzed, hogy teljes életet éltél?*

Igen, úgy érzem, hogy nagy vonalakban nem követtem el olyat, ami a nézeteimmel ellentétes lett volna. A lelkiismeretem nagyjából rendben van.

*Mi a helyzet a fiaiddal? Apásak vagy anyásak voltak inkább?*

Péter a természettudományok és ilyesmik iránt érdeklődött, a Miki pedig már akkor is üzletemberi tüneteket produkált. Mindig az ész alapján éltem, és neveltem őket. Ami kellett nekik, azt mindig én intéztem el. De emiatt érzelmileg semmi kötődést nem vártam. Elveim, azok voltak.

*Eltanulták tőled, és úgy lettek nekik is elveik?*

Az apjuknak is voltak elvei, és nem álltak távol a mi elveink egymástól, bár a fene tudja már, hogy mi volt ezekkel az elvekkel. Én egy vad kommunista voltam sokáig. Talán Pali nem volt ennyire befolyásolt, mint én, hogy oly forrón akarta volna az emberiség üdvét, javát. Aztán én is megszelídültem ebből a nagy elfogultságból, hogy az emberiségnek így kéne, meg úgy kéne, ez kéne, előbb-utóbb rájöttem, hogy nem érdemes a dolgot erőltetni.

*Ha az emberek üdve, java a fontos, akkor én is kommunista vagyok.*

Te?

*Igen.*

Hát, igen, egy rendes ember az általában az szokott lenni egy bizonyos értelemben. Viszont annyi minden ragad rá mindenre, hogy már nincsenek csupasz eszmék. Szomorú a világ. Nem lehet olyan könnyen éldegélniük a valamirevaló embereknek, akiknek nézeteik vannak, és azt akarják, hogy igazság legyen, meg hasonlók.

*Te végül szomorú ember lettél?*

Én? Nem. Belátom, hogy ilyen a világ.

*Akkor inkább bölcs ember vagy.*

Igen. Belátom, hogy úgy általában a világon nem lehet segíteni. De igyekezni kell a saját mércénk szerinti becsületünket megőrizni. Meg kell próbálni, hogy a lelkiismereted lehetőleg nyugodt legyen. Van lelkiismeret, úgy látszik. És azt meg kell próbálni egyenesben tartani. A valakiknek sokkal nehezebb. Én sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű.

*Mindig te voltál a valaki.*

Á, nem! Úgy könnyű, hogy valaki nem rendelkezik hatalommal, nincsen hatalmi eszköze, meg ambíciója sem. Azért, ha valami tennivaló volt, mindig megtaláltak, és megbíztak mindenféle intéznivalóval, például a Szikra Könyvkiadó szakszervezeti elnökének is meg akartak tenni. Aztán egy szép napon megjelent a szakszervezeti elnök, és búsan, pironkodva mondta, hogy sajnos nem lehetek, mert... elfelejtettem, képzeld elfelejtettem, hogy mit mondott, miért nem lehetek. Talán azért, mert a papám ki van zárva a pártból. Valamiből kizárták, igen. És igen, akkor volt kizárva a papám, még emlékszem, hogy mit műveltem: mindennap nagyobb-nál nagyobb tiltakozásokat kellett írnom a kommunista párthoz, amiért az apámat kizárták. De nem a magam nevében, hanem az övében. Ő kért meg erre. És írtam, hogy mi jut eszükbe: kizárni valakit, aki pedig olyan önzetlenül szolgált.

80

*Amikor mesélted az életedet a fiaidnak...*

Nem igazán érdekelte őket.

*És az unokáid? Nem mondták, hogy mama, büszkék vagyunk rád?*

Nem, á, dehogyis! Soha nem jutott senkinek nálunk eszébe ilyen, hogy bárki bárkire büszke legyen. Addigra már nem érdekelte ez az embereket. Az, hogy mi történt 44. december 21-én vagy az ötvenes években, ez ki a kutyát érdekelte? Senkit.

A fontos, hogy a gyerekek, unokák tanultak, építkeznek. Meg hogy nem tart örökké a tél, a fagy. Mindig eljön a tavasz, mióta forog a föld a nap körül.